

Боротьба спецслужб П. Скоропадського з антигетьманським підпіллям в Україні

В статті висвітлюються заходи спецслужб Української Держави (Гетьманату П. Скоропадського) у боротьбі з антигетьманським підпіллям у 1918 році, зокрема діяльність Осібного відділу Власного Штабу гетьмана та департаменту Державної Варти Міністерства внутрішніх справ. Вказано на заходи щодо запобіганню діяльності більшовицького підпілля в Україні, окремих угруповань білого руху та опозиційних українських соціалістичних партій тощо.

Ключові слова: Українська Держава, спецслужби, Гетьманат, Осібний відділ, Державна варта, Штаб гетьмана.

29 квітня 1918 р. в Києві стався державний переворот. Владу Центральної Ради було повалено, а Українську Народну Республіку змінила новопроголошена Українська Держава у формі Гетьманату П. Скоропадського [1]. Українські соціалісти з перших же днів перевороту перейшли у жорстку опозицію до нового режиму й розпочали підпільно готувати повалення влади гетьмана. В свою чергу більшовицька Росія (соціалістична РСФРР), яка ще нещодавно здійснила агресію проти соціалістичної УНР, але змушена була залишити терени України під тиском 450-тисячних німецько-австро-угорських військ, яких Центральна Рада запросила на допомогу проти більшовицьких окупантів, також готувалася до реваншу. Більшовицьке керівництво, уклавши вимушене перемир'я з Україною, встановило контакти із учорашніми ворогами (українськими соціалістами) й спрямувало на територію Гетьманату цілу армію саботажників і терористів. Почалася нова, підпільна, війна, мета якої була – повалення влади гетьмана, а згодом (як показала історія) – й знищення української державності.

Гетьманські спецслужби (Особливий (Осібний) відділ Власного Штабу пана гетьмана та Департамент Державної Варти Міністерства внутрішніх справ) розпочали справжню війну із більшовизмом в Україні, яка тісно переплі-

талася із протистоянням з вітчизняним соціалістичним підпіллям, російськими есерами й «білими» агресивними організаціями та з протидією німецького військового командування.

Головну увагу агентів Осібного відділу було спрямовано на боротьбу з більшовицькими агентами, що відряджалися на територію Української Держави для антиурядової і антинімецької агітації, проти українських соціалістичних діячів, які стояли на чолі антигетьманського руху, та єврейських агітаторів, що сіяли розбрат серед населення. Для налагодження цієї роботи начальник Особливого відділу Д. Бусло вже 25 липня 1918 р. подав начальникові гетьманського Штабу Б. Стеллецькому рапорт, у якому зазначалося, що у столицю проникло багато “агентів Радянського уряду”, що мали за мету організацію протигетьманської та протинімецької агітації й мали безпосередній контакт з місцевими підпільними більшовицькими осередками та радянською мирною делегацією*. У рапорті також вказувалося на потенційну не-

* Запропонував радянській Росії розпочати мирні переговори ще 30 березня 1918 р. уряд УНР. Упродовж тривалого часу уряди не могли дійти згоди стосовно місця переговорів. Тим часом в Україні відбувся державний переворот й було встановлено гетьманську владу П. Скоропадського. Мирна делегація РСФРР прибула для ведення переговорів з Москви до Києва 22 травня 1918 р. У її складі було майже 40 осіб. Делегацію очолювали Х. Раковський та його заступник Д. Мануїльський. Головою української делегації на переговорах був професор С. Шелухін, заступником І. Кістяківський, а з 10 серпня – П. Стебницький.

безпечність як діячів українських соціалістичних партій, так і політичних емігрантів – російських монархістів, а також різного роду політичних авантюристів та злочинців.

Начальник Осібного відділу пропонував застосувати такі оперативні заходи: перенести мирні переговори з більшовицькою делегацією у невеличке прикордонне містечко, або поселити її членів в одному готелі Києва, де встановити за ними цілодобовий нагляд; посилити охорону кордонів і встановити спеціальні перепускні пункти на кордоні з Росією; у всіх потягах, що прямують з Росії, здійснювати перевірку документів, а в разі виникнення підозри – багажу і речей; у потягах російсько-українського сполучення призначити таємних агентів Державної Варти; посилити кадровий потенціал контррозвідки та органів правопорядку за рахунок залучення до роботи колишніх царських жандармів та поліцейських; запровадити обов'язкову прописку на мешкання протягом 24 годин, за порушення якої притягати до високої грошової відповідальності; адресний стіл передати до відання столичного отамана і встановити нагляд за його урядовцями; підпорядкувати двірників і швейцарів Державній Варті; посилити режимність на телефонних вузлах, що обслуговували правоохоронні органи [2].

Як відомо, перенести переговори з делегацією РСФРР з Києва в інше місце не вдалося. Начальник Штабу гетьмана Б. Стеллецький згадував, що “поза сумнівом, що уся ця Радянська делегація була одна лише комедія, але більшовики нею користувалися заради агітаційних та інформаційних цілей... Були хвилини, коли остаточно приймалися рішення перервати усі зносини з цією делегацією й запропонувати їй виїхати, але у ту рішучу хвилину дипломатичного розриву виступала гладка фігура Мумма і він наполегливо рекомендував не робити цього ризикованого кроку, який може призвести до відкриття військових дій між Україною та Радянською Росією, до якої Україна не була підготовлена, а німецькі війська на Україні знаходяться зовсім не для того, аби вести війну з Росією через самостійність України. Мумм нагадував що в Москві знаходиться німецький посол, відповідно Німеччина вважає Радянську Росію в числі своїх друзів, а не ворогів” [3].

24 вересня 1918 р. начальник гетьманського Штабу надіслав повідомлення про інформацію, що отримав від агентури, директору департаменту Державної Варти, київському губернському старості, начальникові Освідомчого відділу при полтавському губернському старості, комендантам німецьких залог майору Гассе і обер-лейтенанту Вальке. В ньому зазначалося, що в Золотоноському і Канівському повітах існують готові до виступу проти Гетьмана озброєні селянські дружини загальною чисельністю до 10 тис. осіб, які через кур'єрів (брати Герасим і Пилип Ворона) отримували вказівки з Москви і влаштовували зв'язок з єврейськими підпільними організаціями в Києві. Агенти Осібного (Особливого) відділу встановили місце перебування однієї зі столичних груп, що вчиняла терористичні акти з метою здобуття коштів. Бойовики на чолі з Б. Моргулісом, членом більшовицької партії, збиралися для акцій у приміському районі Києва Деміївка [4].

У вересні 1918 р. було успішно закінчено агентурну операцію, в результаті якої заарештували колишніх червоногвардійців О. Сухарева, В. Демиртаєва, Г. Дудмера, Ф. Садовського, І. Олександрова, Ф. Денисенка, М. Дергаманщика, В. Курпатого, М. Курпатого, М. Усаєва, Б. Дем'янюка, П. Білоусова, Д. Грицаря, котрі у січні 1918 р. розстрілювали російських офіцерів і українських козаків. Під час попереднього слідства урядовці юридичного відділення довели провинність заарештованих [5]. Арешту було піддано й більшовицького консула в Одесі.

Водночас вже 30 липня Рада міністрів ухвалила Статут “Про облік населення в містах і міських оселях Української Держави” [6]. За місяць, 30 серпня, гетьман затвердив Статут “Про кордонні пункти і їх штати” [7], а 18 жовтня 1918 р. міністр внутрішніх справ І. Кістяковський видав таємну інструкцію, в якій наказав урядовцям Державної Варти контролювати цілодобове чергування двірників біля воріт [8].

В жовтні 1918 р. з наказу І. Кістяковського були заарештовані члени двох викритих великих більшовицьких організацій в Києві та Одесі. Допит затриманих, труси та обшуки в цих організаціях і навіть у самих делегатів, виявили тісний зв'язок між більшовицькою

мирною делегацією Х. Раковського, українськими соціалістичними діячами та радикальними терористичними організаціями, а також посередництво між ними представників німецької влади [9]. У розпорядженні Міністерства внутрішніх справ були неспростовні докази того, що члени більшовицької делегації ведуть посилену більшовицько-революційну агітацію в Україні, не шкодують мільйонів рублів на організацію залізничних страйків та на організацію збройного повстання тощо, але німці всіяко заважали приборканню цих дій та усіяко прикривали ленінських агентів [10]. Тим не менш І. Кістяковський без вагань арештував більшовиків Єгорова, Дибенко та інших, наказав здійснити трус в приміщенні мирової делегації РСФРР та більшовицького консульства. Під час обшуків і там було знайдено докази підривної діяльності більшовицьких делегатів, їхні таємні антидержавні зносини з українськими соціалістами та представниками німецького штабу. Віддав наказ арештувати більшовиків Х. Раковського та Д. Мануїльського після зриву делегації РСФРР мирових переговорів з Україною. Наслідком була вкрай різка вимога заступника німецького посла барона А. Мумма, радника Тіля, негайного звільнення арештованих, повернення вилучених при обшуці документів і відставки І. Кістяковського. Це призвело до урядової кризи, коли 19 жовтня 1918 р. 9 міністрів (Василенко, Ржепецький, Романов, Колокольцов, Гутник та ін.), вступившись за міністра внутрішніх справ, демонстративно подали у відставку [11].

Крім того, агентура Осібного відділу чітко відстежувала діяльність більшовицьких агентів щодо: таємної Всеукраїнської конференції більшовиків та підпільної партійної наради Ю. П'ятакова у Києві 31 серпня; переходу в Києві колишнього командувача 3-ї радянської армії Лазарева та його зміну зовнішності й плани переїзду до Одеси (рапорт від 25 вересня); Гімelfельда, який керував Московськими інструкторськими курсами з підготовки агітаторів для України та зв'язків із закордонним комітетом РСДРП(б) членів ВНК у Москві Яковлева і Рижкова (рапорт від 12 жовтня); зборів столичних комуністів для зустрічей з кур'єрами із провінцій, які щоденно о сьомій вечора відбувалися в київській

кооперативній їдальні на Подолі, а також щодо таємного складу забороненої літератури, що розташовувався на розі столичних вулиць Межигірської і Хоревої, у будинку №18 (агентурні повідомлення від 16 листопада) тощо.

Водночас спостереження провадилося й за деякими російськими політичними діячами. Так, зокрема, із приїздом до Києва П. Мілюкова та Б. Савінкова за ними було встановлено негласний нагляд, причому особливої уваги було надано пересуванню та діяльності Б. Савінкова [12].

Під ретельним наглядом Особливого відділу перебували й провідні діячі українських соціалістичних партій, зокрема соціал-демократичної та соціалістів-революціонерів. Агентурні заходи провадилися й серед військовиків – колишніх старшин УНР та в збройних підрозділах держави. Арештам було піддано лідерів соціалістичної опозиції щодо гетьманського режиму В. Винниченка та С. Петлюру та інших, яких, втім, згодом було звільнено. Так, було заарештовано М. Порша, В. Винниченка та інших. Наступного дня В. Винниченка було звільнено з-під варті за особистої вказівки П. Скоропадського й увесь інцидент було піддано забуттю [13]. В. Винниченко та його колеги по соціалістичним партіям перебували під постійним наглядом як агентів Державної Варти (поліції), так і Особливого відділу особистого Штабу гетьмана [14].

Втім, не минуло й двох тижнів, як Штаб гетьмана отримав нове повідомлення про наряду соціалістів в околицях Вінниці, але й цього разу не вдалося захопити її учасників. Варто з цього приводу зауважити, що, як засвідчував начальник Штабу гетьмана Б. Стеллецький, начальник Осібного (Особливого) відділу Д. Бусло, після того як П. Скоропадський з байдужістю поставився до арешту В. Винниченка, втратив бажання вистежувати радикальних опозиціонерів.

Через певний час агенти Осібного відділу повідомили, що С. Петлюра, вірогідно через німецького посла в Україні А. Мумма, увійшов у зносини з майором Оберкомандо Гассе й пропонував йому влаштувати новий переворот аби повалити кадетський уряд. Передбачалося, що Рада міністрів буде сформована з представників національно-соціалістичних партій, а

П. Скоропадський не матиме жодних важелів влади й виконувати лише представницькі функції. Переворот мав бути тихим і мирним. Такі відомості обурили гетьмана й він, після відповідних консультацій з політичним відділом німецького військового Штабу в Києві, наказав здійснити арешти низки провідних діячів крайніх лівих українських соціалістичних партій, в тому числі й С. Петлюру, а для врівноваження політичного розголошу (заспокоєння громадської думки) – арештувати на нетривалий час й кількох правих проросійських діячів (Гіжицького, Кумбарта та ін). При цьому гетьман власноручно склав список з 15–20 осіб [15]. Відтак 27 липня 1918 р. було заарештовано й С. Петлюру, який утримувався у в'язниці майже 4 місяці, й був звільнений 12 листопада напередодні протигетьманського виступу Директорії та Січових стрільців на категоричну вимогу німців.

Осібний відділ працював досить плідно. Зокрема відомі його рапорти про контрреволюційні вірші М. Левітського, про діяльність директора Департаменту загальних справ Міністерства внутрішніх справ та інших осіб, спрямованих проти гетьманського режиму, а також пропозиції щодо заходів боротьби з ними [16]. Д. Бусло також відповідним рапортом повідомляв П. Скоропадського й в просоціалістичних переконаннях начальника Генерального штабу О. Сливинського та про наміри останнього усунути (і навіть убити) головнокомандувача Румунським фронтом генерала Д. Щербачова, чому, до речі, гетьман не повірив [17].

29 липня 1918 р. начальник Осібного відділу подав рапорт начальникові Штабу гетьмана, в якому доповідалося про розкриття підривної діяльності начальника Загального департаменту Міністерства внутрішніх справ, члена партії соціалістів-революціонерів (есерів) Тоцького. Він, користуючись своїм службовим становищем (займався кадровими питаннями), намагався “протягти” до центральних і місцевих підрозділів МВС своїх однодумців і “товаришів по партії”, а також перешкоджав затриманню осіб, які вели антидержавну пропаганду [18]. З метою ефективної протидії особам, що прибували з російського боку, й які провадили шпигунську та

диверсійну діяльність, а також мали завдання підтримувати антигетьманське підпілля, вести підривну пропаганду та здійснювати терористичні акти, ще в червні 1918 р. було розроблено відповідну інструкцію комісарам українських прикордонних пунктів. Однак Тоцький, причетний до розробки цієї інструкції, вніс до неї положення, за яким усі зносини комісарів з Радою міністрів та міністром внутрішніх справ повинні були здійснюватися через нього. Відтак Тоцький фактично мав у своєму розпорядженні усю оперативну інформацію й таке його втручання, як зазначалося в рапорті, фактично позбавляло директора департаменту Державної Варти можливості “здійснювати догляд за всіма злочинними елементами, що потрапляли на територію України” [18].

2 серпня 1918 р. за наказом Осібного відділу було заарештовано одного з відомих отаманів Вільного козацтва М. Ковенка (до кінця 1917 р. – український соціал-демократ, потім – соціаліст-самостійник), який був звинувачений, щоправда без якихось суттєвих доказів, у підготовці протигетьманського повстання [19]. Очевидно спецвідділ Штабу гетьмана був занепокоєний надмірною активністю М. Ковенка в козацьких справах у Києві та губернії та у його неприхованому прагненні потрапити до складу нової Козачої Ради, яку прагнув створити П. Скоропадський. У Лук'янівській в'язниці М. Ковенко пише листа до німецького командування, в якому запевняє у своїй німецькій орієнтації та стверджує про своє членство в партії хліборобів-демократів [20], що вочевидь було неправдою. Як наслідок, вже 8 серпня його було звільнено з в'язниці. Цей випадок не лише ще раз свідчить про вагу окупаційної влади у внутрішньому житті України у 1918 р., але й спонукає до думки, що більшість тогочасних арештів було здійснено з візії німецьких та австро-угорських окупаційних властей (як то короточасні арешти вільнокозацьких отаманів І. Луценка, С. Гризла, М. Ковенка, М. Малашка, О. Чорнобая, Г. Горобця та інших [21]), а їхня нетривалість – про профілактично-заклякувальну мету таких дій та прагненні зберігати внутрішню напругу в Українській Державі й, відтак, можливість смикати за військово-політичні мотузки нестабільне й

наелектризоване українське суспільство, а надто – тримати у підвішеному стані самого гетьмана та його оточення.

Борис Стеллецький –
начальний Власного
штабу гетьмана

Отже, Осібний відділ Штабу гетьмана провадив тотальне стеження й аналіз діяльності не лише усілякого роду та спрямувань партій і організацій, а й державних службовців вищого урядового та військового рангу і іноземних агентів. Згодом, вже в еміграції, один з начальників Штабу гетьмана Б. Стеллецький визнав, що Особливий (Осібний) відділ насправді являв з себе “таємну поліцію та розвідку політичного характеру” [22].

Зауважимо, що зрештою гетьманські спецслужби знали, що українськими соціалістами готувалося повстання проти діючого режиму. Про антигетьманські настрої серед стрільцтва та серед військовиків в особистому Штабі глави держави було відомо вже давно. Ще влітку (рапорт ад’ютанта Штабу гетьмана від 2 серпня 1918 р.) Осібний відділ отримав інформацію про “антиурядову діяльність” Січових стрільців та вояків Запорозької дивізії [23]. 7 листопада начальник Осібного відділу повідомив начальника гетьманського Штабу, що “в найближчому часі має намір видаватися нова газета “Трибуна”, в якій будуть приймати участь міністр праці Славинський під псевдонімом Стависький, міністри Стебницький під псевдонімом Смутке і Лотоцький під псевдонімом Білоус” [24].

В. Станкевич, колишній комісар при головній команді російської армії за часів О. Керенського, згадував, як він разом з членами “лівих організацій”, готував змову проти гетьмана. Метою цієї змови було скинути з влади і вбити П. Скоропадського, “передати владу кругам, що купчилися коло Союзу Відродження Росії, який мусив координувати свою діяльність з Уфимською Директорією”. Для цього вже було сформовано спецвідділ саботажників, що мали всіма засобами розвалювати залізничний

рух, і навіть створено Кабінет міністрів на чолі з колишнім міністром Центральної Ради з великоруських питань Г.Одинцем. М. Стахів з цього приводу згадував: “Підготовка до майбутнього повстання розпочалась після відомої зустрічі Гетьмана П. Скоропадського та генерала П. Краснова, завдяки зусиллям полковників П. Болбочана, В. Павленка, представників Стрілецької ради Є. Коновальця та А. Мельника. Політичними справами опікувався консул Білецький, закордонними – А. Галіп, а також П. Дідушок, як секретар “керівного гурту” [25]. Зрозуміло, що ці обидва угруповання розгорнули спільні заходи з підготовки збройного виступу проти П. Скоропадського. За словами одного з військових діячів цього другого (соціалістичного) перевороту Є. Коновальця, В. Винниченко ще 7 листопада “заявив, що все готове для повстання” [26].

Переворот підтримало й інше угруповання українських старшин, що раніше служили в українському війську за УНР, – “Український офіцерський союз – “Батьківщина” (організатор і голова – товариш військового міністра УНР за Центральної Ради генерал О. Греков; помічник голови – І. Андрущенко). Практична діяльність “Союзу”, за свідченнями самого О. Грекова, головним чином зводилася до обліку офіцерського складу, ведення протигетьманської пропаганди та ухилом старшин від служби в армії П. Скоропадського. За мету ставилося збереження й згуртування старшинських кадрів до часу, коли Гетьман опиниться без підтримки німців й відтак не зможе втримати владу. Наприкінці жовтня 1918 р. О. Греков, за наполяганням та за сприяння членів цієї офіцерської організації, очолив Головний штаб гетьманської армії, але пробув на посаді його голови лише п’ять днів. На початку листопада О. Греков дізнався від першого генерал-квартирмейстера Генштабу Армії Української Держави генерала В. Сінклера про свій майбутній арешт й виїхав зі столиці до Полтави, а за тиждень – через Казатин, де мав зустріч з С. Петлюрою, до Вінниці, де запропонував свої послуги вже створеній Директорії, зокрема її голові В. Винниченку [27].

Одночасно діяли в Україні російські терористичні організації, які ставили за мету

викликати паніку в Україні, розсварити німців з українцями. Першим терористичним актом був вибух 6 червня 1918 р. порохівих складів у передмісті Києва, в Звіринці. Сила вибуху була така велика, що близько 10 тисяч людей залишилися без притулку, а майже 1.000 було пораних та забитих. 14 червня в Києві загорілось 35 дров'яних складів, наслідком чого було знищено у вогні паровий млин, спиртовий завод, фанерна фабрика і близько 10 тисяч людей залишилися без даху над головою. 31 липня в Одесі стався вибух на складі набоїв.

Між тим, 7 жовтня 1918 р. начальник контррозвідального відділу Штабу російської Південної (Южної) армії передав українським спецслужбам отримані ним таємні відомості, що Радою народних комісарів РСФРР іще на початку серпня під виглядом дипломатичного представника було відряджено до Києва спеціального радянського чиновника-агента, на якого покладалося керівництво терористичними актами в Україні. Основним його завданням було організація замаху на Гетьмана П. Скоропадського та донського отамана П. Краснова, на що Л. Троцьким було виділено близько 4 млн. рублів. Терористи повинні були прибути з Росії до Києва й зустрітися з вищевказаним дипломатом-агентом у столичному готелі “Марсель” і отримати від нього відповідні директиви.

Перш за все мав бути вчинений замах на П. Скоропадського, а вже потім – на П. Краснова. Однак плани було зкореговано. За вказівкою голови більшовицької мирової делегації на переговорах між Українською Державою та РСФРР Д. Мануїльського, вбивство П. Краснова було скасовано, позаяк замах міг негативно вплинути на козацтво і ще більш посилити антибільшовицькі настрої на Дону. Він наполіг на тому, аби шляхом підкупу та агітації лівої частини Кругу Всевеликого війська Донського влаштувати перевибори донського отамана і таким чином знешкодити П. Краснова. З метою улаштування перевиборів активно працювали із донським командним складом дехто Богучарський та лікар-більшовик Попов, проте їхній задум зазнав невдачі. Відтак ставку знов було зроблено на терор.

6 жовтня члени терористичної організації зібралися в одному з готелів Харкова, куди з Курська прибув член головної військової ради підосавул Поздняков (справжнє прізвище невідоме). Членами організації були: зять Гермогена студент Тарарасв (розпорядник розстрілів), його сестра Марія Тарарасва (секретар трибуналу), осавул Шурупов (новочеркаський чоботар, що мешкав на вул. Платонівській й видавав адреси), такий собі Васильєв (що жив у Новочеркаську поміж вулицями Отаманською та Московською), а також ще якийсь новочеркаський чоботар, прізвище якого не було встановлено, машиніст Іван Волгін (мешкав у Борисоглібську), Черемухін та Понеделеїн (що мешкали на станції Євстратівка) [28].

27 вересня 1918 р. департамент Державної Варти по лінії Освідомчого відділу МВС цілком таємно повідомляв київському міському отаманові, що ще у серпні начальник Осібного (Особливого) відділу Д. Бусло спеціальним рапортом (№ 920) повідомив начальника гетьманського Штабу Б. Стеллецькому, що відповідно із “цілком достовірними агентурними відомостями” 15 вересня 1918 р. група із 28 осіб ухвалила убити П. Скоропадського. Виконавців замаху було обрано шляхом жереба, який випав на таких собі Івана Андрійовича Смірнова та Афанасія Степановича Барклаєва. Задля виконання теракту вбивці мали 17 вересня виїхати до Німеччини і там здійснити замах. Ліквідація гетьмана мала стати не просто політичним убивством, а сигналом для загального повстання в Україні [29]. Саме цим обумовлюється втаємничення від'їзду П. Скоропадського до Німеччини для зустрічі з Вільгельмом II і таке ж повернення гетьмана в Україну. Як відомо, терористам не вдалося втілити в життя свій намір і глава держави, що змінив свій графік поїздки до кайзера, залишився живим, але важливим у цій розробці є те, що вона означено вказує принаймні на два важливі факти: взаємозв'язок убивства П. Скоропадського із початком повстання проти його режиму та взаємодію групи заколотників в Україні з російськими більшовиками.

Крім того, більшовики через свою агентуру в Україні створювали підпільну (т. зв. “соціалістичну”) армію. Так, у терміновому цілком

таємному донесенні (№ 6178) Освідомчого відділу Державної Варти до столичного отамана від 19 жовтня 1918 р. повідомлялося, що 16 жовтня у Чигирині Київської губернії було заарештовано такого собі Івана Михайловича Мацака, який на допиті зізнався, що в серпні 1918 р. він разом з іншими агентами був направлений головним комісаром Москви з Росії в Україну для формування соціалістичної армії. Арештант показав, що головним більшовицьким агентом по Київській губернії є офіцер-літун Павел Іванович Петров (що мешкав у столиці по вул. Фундуклеївській 68 в кв.14), по Черкаському повіту – Олександр Смірнов, по Звенигородському – Семен Іванович Якушевич, по Уманському – Феофан Пилипович Іванов, по Чигиринському – Павло Пастій-Пастушенко. У терміновому донесенні також повідомлялося, що в ніч з 19 на 20 жовтня на квартирі П. Петрова відбудеться з'їзд усіх цих агентів [30].

Відтак більшовицька Росія формувала в Україні армію терористів, які мали за мету фізичне усунення гетьмана й здійснення військового заколоту, що мав розбурхати масштабне повстання проти існуючої влади. Отже, водночас із планами збройного повстання, який організовували українські соціалісти, існував й план фізичного усунення гетьмана, який готували більшовицькі агенти. У спецслужб РСФРР (на відміну від українських опозиційних діячів) було достатньо відповідних кадрів терористів та практичного досвіду, але вони спиралися і на більшовицьку кооперацію із планами заколоту українських соціалістів (т.зв. групою Винниченка – Шаповала).

Здійснити державний переворот в Україні прагнули й деякі несоціалістичні російські угруповання, зокрема, “Спілка відродження України”, яка планувала заарештувати П. Скоропадського та проголосити в Києві нову російську владу.

14 листопада 1918 р. В. Винниченко підписав відозвук до населення, в якій Директорія оголосила початок всенародного повстання проти “антинародного, антиукраїнського режиму гетьмана П. Скоропадського” і закликала всіх чесних громадян, як українців, так і не українців, “стати збройною дружною силою проти ворогів і злочинців народу” [31].

Ударною силою заколотників став Окремий загін Січових стрільців, що базувався у Білій Церкві, та інші військові підрозділи [32]. Наступного дня (тобто 15 листопада), саме коли Є. Коновалець висував гетьманові умови почесної капітуляції під гаслами компромісу, С. Петлюра, оголосивши себе головним отаманом (головнокомандуючим) Республіканського війська, власним Універсалом скасовував усі накази гетьмана по війську, армійським частинам пропонував перейти на бік заколотників, а самого П. Скоропадського було визначено як узурпатора та зрадника й поставлено “поза законом за головний державний злочин проти самостійної Української Народної Республіки” [33]. Того ж дня повстанцями було мобілізовано і озброєно 30 тис. селян [34]. Чи міг Є. Коновалець, у випадку згоди П. Скоропадського, виконати свої зобов'язання перед ним за таких умов, та й чи мав намір їх виконувати? От і гетьман розумів, що – ні.

В Україні склалася патова ситуація, позаяк ніхто вже не був в змозі зупинити маховик хаосу та свавілля. У повітрі повіяло запахом крові та смородом трупів, від яких у вождів та вождиків, отаманів й отаманчиків та й просто горлорізів і авантюристів з'явився прикус влади та присмак наживи. То був вітер громадянської війни. Його завивання так терпляче чекали й ті, хто звик бенкетувати на чужому пожарищі: червоні росіяни – на півночі, білі росіяни – на сході, поляки – на заході, румуни – на півдні.

17 листопада 1918 р. за рішенням ЦК РКП(б) і Ради народних комісарів РСФРР було утворено революційну військову групу військ, завданням якої було “визволення” України. А 28 листопада в Курську був утворений маріонетковий “український” радянський уряд, на допомогу якому й мала прийти вище згадана російська група військ.

На заклик до розгрому гетьманщини відгукнулися усі: ліві російські есери, махновці, анархісти, більшовики, російські монархісти й “єдинонеделімці”, робітники та селяни, різного штибу отамани і просто ватаги волоцюг.

В цей час П.Скоропадський з кожним днем відчував, що ґрунт вислизує з-під його ніг. Гетьманське оточення покидало його й він чим далі залишався і без підтримки, і без захисту:

“Все російське йшло наперекір мені, усі ті діячі, які ще так нещодавно обговорювали зі мною усі справи й тулилися у приймальні, перекочували або до Петлюри, або до Долгорукова. В моєму штабі, за винятком моєї найближчої свити, найближчих офіцерів і козаків охорони, вже відчувалося роздвоєння. З одного боку, Директорія та співчуваючі їй успішно розповсюджували відомості, що я зрадив Україні, з іншого боку, серед російського офіцерства розповсюджувалися перемови, що я входжу у таємні перемовини з Петлюрою, аби зрадити офіцерство” [35].

Чому П.Скоропадський сам не очолив опір заколотникам? Відповідь полягала у переконаннях, які згодом він виклав у спогадах: “По-перше, у міжосібній війні глава держави не повинен особисто стати на чолі однієї сторони, по-друге, тому, що, на жаль, я [тобто Скоропадський – *П.Г.-Н.*] вже з перших днів [гетьманства] помітив ті інтриги, котрі велися проти українського уряду і мене серед офіцерства, і офіцерство цьому вірило. Я боявся, що будь я на чолі війська, це могло б послабити офіцерське єднання, настільки необхідне у той момент. Нарешті, я думав спочатку, що ще можна припинити усі ці повстання умовляннями однієї та другої сторони, а для цього я був пов’язуючою ланкою двох таборів” [36].

Гетьман так і не зрозумів, що збройний виступ заколотників був не проти якогось там відстороненого від нього табору, а проти нього та влади й політики, яку він уособлював; решта – було лише маневрами та пусканням диму у очі. Надто різну мету та завдання мали він та його опоненти, коли йшлося про українське державотворення; надто протилежні по-

гляди мали вони на шлях її економічного розвитку й, врешті, аж надто суперечливі світогляди були у гетьмана та лідерів крайньої лівої опозиції, як, власне й у крайніх правих кіл, щодо моделі національного розвитку та соціальної справедливості.

У другій половині дня 14 грудня 1918 р. гетьман Павло Скоропадський зрікся влади власноручним актом [37].

Тим не менш варто зазначити, Штаб гетьмана відігравав одну з ключових ролей в державотворчій роботі за часів гетьманування П.Скоропадського і являв свого роду службу безпеки, розвідки, контррозвідки та охорони голови держави водночас. Цілком вірогідно, що через такі широкі (особливо силові) повноваження Штабу гетьмана й зокрема його Осібного відділу, П. Скоропадський намагався створити власний уряд і, за сумісництвом, силову структуру, які (в тіснішому полі найближчих і довірених йому особисто осіб) надав би гетьманові можливості діяти більш самостійно в управлінні державою, уникаючи тотального контролю окупаційної німецької влади та політичних галасів своїх противників. Втім, сили Штабу гетьмана не могли замінити армії, а відтак, передбачаючи антигетьманський заколот, об’єктивно не могли протистояти організованим військовим підрозділам опозиції, що під проводом Директорії стали в авангарді протигетьманського виступу, а тим паче хвилі збройного повстання народних отаманських формувань, які восени 1918 р. почали діяти скоординовано й під єдиним воєнно-політичним керівництвом, про що засвідчили події жовтня–грудня 1918 р. й, врешті-решт, призвели до повалення Гетьманату П.Скоропадського.

Джерела і література:

1. Гай-Нижник П. П. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П. Скоропадським // Український історичний журнал. – 2011. – №4. – С.132–164.

2. ЦДАВО України, ф. 2469, оп. 1, спр. 7, арк. 2, 4-6 зв.

3. ЦДАВО України, ф. 4547, оп. 1, спр. 2, арк. 133-135.

4. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 88, арк. 113-114.

5. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 87, арк. 12-25, 38-46.

6. ЦДАВО України, ф. 1064, оп.1, спр. 294, арк.1-4.

7. ЦДАВО України, ф. 1064, оп.1, спр. 181, арк.1-4.

8. ЦДАВО України, ф. 57, оп. 2, спр. 246, арк.17-18.

9. Деникин А.И. Гетманство и Директория на Украине// Революция на Украине по мемуарам белых. – М.–Л., 1930. – С. 145.

10. *Могиланский Н.М.* Трагедия Украины (Из пережитого в Киеве в 1918 г.) // Революция на Украине по мемуарам белых. – М. – Л., 1930. – С. 131.
11. *Деникин А.И.* Гетманство и Директория на Украине // Революция на Украине по мемуарам белых. – М.–Л., 1930. – С.150.
12. ЦДАВО України, ф. 4547, оп. 1, спр. 2, арк. 124-126.
13. ЦДАВО України, ф. 4547, оп. 1, спр. 2, арк. 106-107.
14. *Гай-Нижник П.* Ув'язнення Симона (арешт та звільнення С. Петлюри за Гетьманату П.Скоропадського) // Час і Події (Чикаго, США). – 2012. – 25 грудня; *Гай-Нижник П.* Арешт, тривалістю в добу. Ким і чому було затримано та звільнено В.Винниченка влітку 1918 р. // Час і Події (Чикаго, США). – 2012. – № 37. – 13 вересня.
15. ЦДАВО України, ф. 4547, оп. 1, спр. 2, арк. 107-110.
16. ЦДАВО України, ф. 2469, оп. 1, спр. 7, арк. 5.
17. *Скоропадський П.* Спогади. – Київ – Філадельфія, 1995. – С. 181.
18. ЦДАВО України, ф. 2469, оп. 1, спр. 7, арк.1, 2 зв. – 3.
19. *Лободаєв В.М.* Революційна стихія. Вільнокозачий рух в Україні 1917–1918 рр. – К.: Темпора, 2010. – С. 220.
20. ДАКО, ф.р.2793, оп.1, спр.407, арк.7–13 зв.
21. ЦДАВО України, ф. 2207, оп. 1, спр.504, арк. 5–5 зв.; спр.550, арк.2–3; спр.1164, арк.3–3 зв.; Вперед (Катеринослав). – 1918. – 13 червня; *Амосов И.* Под сапогом немецкой оккупации // Борьба за Советы на Екатеринославщине. Сб. воспоминаний и статей. – Днепропетровск, 1927. – С.239.
22. ЦДАВО України, ф. 4547, оп. 1, спр. 1, арк. 125.
23. ЦДАВО України, ф. 2469, оп. 1, спр. 5, арк. 1, 2-6.
24. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 89, арк. 100.
25. *Стахів М.* Україна в добі Директорії УНР. – Т. 1. – Скрантон, 1967. – С. 20.
26. *Коновалець Є.* Причинки до історії Української революції. – Прага, 1927. – С. 13.
27. ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62149-ФП, арк. 88-98.
28. ДАКО, ф. р-2793, оп. 2, спр. 25, арк. 15-16.
29. ДАКО, ф. р-2793, оп. 2, спр. 25, арк. 19-21.
30. ДАКО, ф. р-2793, оп. 2, спр. 10, арк. 37.
31. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки: Зб. док. і мат. – К., 2006. – Т. 2. – С. 374-375.
32. *Гай-Нижник П.П.* Повалення Гетьманату П.Скоропадського: підготовка та здійснення (1918 р.) // Гілея. – 2011. – № 47 (5). – С. 18–29; – № 48 (6). – С. 88–99; – № 52 (Спецвипуск). – С. 5–15.
33. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки: Зб. док. і мат. – К., 2006. – Т. 2. – С. 375.
34. ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 5, спр. 6, арк. 12.
35. *Скоропадський П.* Спогади. – Київ – Філадельфія, 1995. – С. 317-318.
36. *Скоропадський П.* Спогади. – Київ – Філадельфія, 1995. – С. 312.
37. Відродження. – 1918. – 15 грудня; Наш путь. – 1918. – 15 грудня; Мир. – 1918. – 15 грудня.

Павло Гай-Нижник

Борьба спецслужб П. Скоропадского с антигетманским подпольем в Украине

В статье показаны действия спецслужб Украинской Державы (Гетманата П. Скоропадского) в борьбе с антигетманским подпольем в 1918 г., в частности деятельность Особого отдела Собственного Штаба гетмана и департамента Державной Варты Министерства внутренних дел. Указано на мероприятия по предупреждению деятельности большевистского подполья в Украине, отдельных групп белого движения и оппозиционных украинских социалистических партий и т.п.

Ключевые слова: Украинская Держава, спецслужбы, Гетманат, Особый отдел, Державная варта, Штаб гетмана.

Pavlo Hai-Nyzhnyk

A fight of the special services of P. Skoropadsky is against an antihetman underground in Ukraine

The article highlights the intelligence activities of the Ukrainian State (Hetmanate Skoropadskiy) in controlling antyhetmanskym underground in 1918 particular activity apart Department Own Staff Hetman State Guard and the Department of the Interior Ministry. Specified on measures for the prevention of the Bolshevik underground in Ukraine, some groups of white movement and opposition Ukrainian socialist parties and more.

Key words: Ukrainian State, special services, Get'manat, Osibnyi department, State guard, Staff of hetman.